

to bardzo niejednorodna grupa, omawia z wieloma szczegółami zagadnienie ich wielowarstwowej asymilacji z kulturą i narodem polskim. Opisane szczegółowo kwestie tożsamościowe pozostają zresztą najcenniejszym wkładem autora i ich lekturę polecić można każdemu. Jednak ze względu na liczbę nieścisłości oraz często niesprawdzonych i przez to kontrowersyjnych sformułowań znaczne fragmenty książki rekomendowałbym raczej osobom dobrze obeznanym z historią (i topografią) Lwowa, dziejami wyższych uczelni oraz z kwestią relacji polsko-ukraińskich w XX w. ze względu na konieczność konfrontacji tez autora z właściwymi źródłami i innymi publikacjami na ten temat. Nieścisłości i wręcz błędów jest w książce Daviesa znacznie więcej, więc wskazane w niniejszej recenzji stanowią tylko pobieżny ich przegląd.

Michał Piekarski

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
ORCID 0000-0001-5045-6100

Licencja/License CC BY-NC-ND 4.0
(creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
DOI 10.4467/0023589XKHNT.24.031.20116

***Heveliana. Księżyc i Tarcza Sobieskiego. Heveliana dawne i sztuka współczesna*, red. Dorota Folga-Januszewska, oprac. graficzne Lech Majewski, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2022, ss. 239, ilustracje**

Od 21 kwietnia do 15 sierpnia 2022 r. czynna była w Pałacu Króla Jana III w Wilanowie dwuczłonowa wystawa *Księżyc i Tarcza Sobieskiego* oraz *Heveliana dawne i sztuka współczesna*. Dokumentuje ją imponująca, bogato ilustrowana publikacja przygotowana przy współpracy z Biblioteką Gdańską Polskiej Akademii Nauk i Akademią Sztuk Pięknych w Warszawie.

Publikację otwierają reprodukcje dwóch wielkich, kolistych map nieba z atlasu Heweliusza *Firmamentum Sobiescianum* (Gedani 1690). Wypada tu jednak zauważyć, że hemisfera nieba północnego powinna być zamieszczona na pierwszym miejscu (po stronie lewej), jako ważniejsza, bogatsza w gwiazdozbiory, a południowa na drugim miejscu, tak jak figurują one w atlasie. Hemisfera północna dedykowana była Janowi III, a południowa królewiczowi Jakubowi.

Część pierwszą publikacji – *O idei spotkań dawnej i nowej sztuki* (s. 8–33) – wypełnia osiem esejów: głównej pomysłodawczyni wystawy Doroty Folgi-Januszewskiej (*Jan Heweliusz, zewnętrzne i wewnętrzne obrazy świata*) oraz przedstawicieli instytucji, które ją zrealizowały: Anny Walczak, dyrektor Biblioteki Gdańskiej PAN (*Heveliana w gdańskiej księżnicy*), Błażeja Ostoi Linskiego, rektora warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych (*Cóż po artyście patrzącym w niebo w czasie marnym?*), Pawła Jaskanisa, dyrektora Muzeum

Pałacu Króla Jana III w Wilanowie (*Od sztuki do nauki i z powrotem*), a także Aleksandry Grzywacz, kuratorki wystawy, i Pawła Golaka, dyrektora gdańskiego Hevelianum.

Część druga – *Heveliana i sobiesciana w Polskiej Akademii Nauk Biblioteka Gdańskiej* (s. 34–109) – składa się z dwóch grup tematycznych. Poszczególne pozycje hevelianów opracowały Maria Michalska i Krystyna Jackowska, sobiescianów powyższe autorki i Helena Dzienis. Heveliana ilustrują: ogólna mapa Księżyca (fig. R) i portret astronoma rytowany przez Jeremiasa Falcka z *Selenographii* (Gedani 1647) (s. 38–41) oraz szereg instrumentów z obserwatorium Heweliusza, zaprezentowane przez niego w dziele *Machinae coelestis pars prior* (Gedani 1673). Tu też zamieszczono fig. Q (s. 62) z *Firmamentum Sobiescianum*, ukazującą konstelację Tarczy Sobieskiego (*Scutum Sobiescianum*) z dedykacją dla króla. Ilustrację tą powtórzono w dziale sobiescianów z osobnej odbitki w zbiorach Biblioteki Gdańskiej (s. 92), co potwierdza moje dawne przypuszczenie, że była to rycina przeznaczona do niezależnego, „reklamowego” rozpowszechniania. Odróżnia ją bowiem od pozostałych ilustracji z atlasu światłocieniowe opracowanie nie tylko głównego gwiazdozbioru, lecz i sąsiednich konstelacji oraz uwzględnienie sygnatur twórców – rysownika Andreasa Stecha i rytownika Charlesa de La Haye.

W dziale sobiescianów znalazły się panegiryki i laudacje autorów gdańskich sławiące Jana III, a także ryciny figuralnych ogni sztucznych, jakimi Gdańsk uświetniał czyny króla i ważne wydarzenia w jego rodzinie, jak również okolicznościowo wybijane medale i ich odwzorowania na rycinach. W odnośnikach bibliograficznych do tej części publikacji uwzględniono m.in. moją popularnonaukową książeczkę *Jan Heweliusz uczony-artysta* (Wrocław 1986), zabrakło natomiast odwołania do naukowej monografii *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych* (wyd. 1 Warszawa 1991, wyd. 2 Warszawa 2012, e-book 2020), gdzie osobny, prawie stustronicowy rozdział poświęciłam źródłowemu przedstawieniu relacji między Heweliuszem i Sobieskim, poczynając od czasów przedkrólewskich¹. W zwięzłej formie relacje te omawiałam również w artykule *Heweliusz, Jan III i Tarcza Sobieskiego*². Rekonstruowałam je na podstawie niewykorzystanych wcześniej danych zawartych w przebogatej, rękopiśmiennej korespondencji Heweliusza przechowywanej w zbiorach paryskich (jej publikowanie drukiem podjęto dopiero niedawno). Warto dodać, że w monografii reprodukowana jest ponadto rycina przedstawiająca Tarczę publikowaną przed atlasem *Firmamentum Sobiescianum* w wychodzącym w Lipsku czasopiśmie „Acta Eruditorum” z 1684 r.³ Gwiazdy ujęte są na niej w widoku z Ziemi, podczas gdy w *Firmamentum* ujęcie jest odwrotne, „globusowe”. W monografii są też reprodukcje dwóch map nieba z *Machinae coelestis pars posterior* (Gedani 1679), na których uwzględniono wcześniejszy niebiański hołd złożony królowi w postaci grupy gwiazd z gwiazdozbioru Byka nazwanych przez astronoma *Stellae Sobieckianae*⁴. Przypomnieć tu można, że w latach czterdziestych XVII w. uczcił już Heweliusz podobnie Władysława IV, dedykując mu grupę gwiazd w konstelacji Wodnika jako *Stellae Vladislavianae*.

1 K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012, s. 536–623.

2 Eadem, *Heweliusz, Jan III i Tarcza Sobieskiego*, „Studia Wilanowskie” 2009, t. 16, s. 76–83.

3 Eadem, *Jan III Sobieski*, s. 596.

4 Ibidem, s. 568–569.

Część trzecia publikacji – *Heveliana i sztuka współczesna* (s. 110–221) – prezentuje 34 prace artystyczne absolwentów i pedagogów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, inspirowanych kosmologią. Każda pozycja zawiera dane o studiach i działalności poszczególnych twórców. Poświęćmy uwagę niektórym z nich, szczególnie tym, którzy bliżej nawiązują do dorobku Heweliusza:

1. Małgorzata Ćwiek zaprezentowała ilustrowaną książkę *Szkiełko i oko*, wykonaną w ramach jej dyplomu, stanowiącą „mini przewodnik dla początkujących pasjonatów astronomii”, oparty na osobistych poszukiwaniach i doświadczeniach (s. 130–133).
2. Paulina Buźniak, autorka litografii pokrytych haftem, stworzyła cykl księżycowy obserwowany w pandemicznym styczniu 2020 r. na pamiątkę styczniowych dat urodzin i śmierci Heweliusza (s. 120–121).
3. Nastazja Ciupa przedstawiła rysunkowo-malarski cykl *Cienie*, nawiązujący do rycin Heweliusza przedstawiających zaćmienia Księżyca. Cykl ten wykonany został tuszem, węglem i olejem w przedruku anastatycznym (s. 122–125).
4. Aleksander Czekaj jest autorem imponującej instalacji mapy nieba (o średnicy 200 cm), „pozwalającej wejść w interakcję z widzem” i odświeżającej partie rozświetlone w zależności od pozycji widza (s. 126–128).
5. Kimba Frances Kerner zaprezentowała dwa obiekty – wykonaną w porcelanie figurkę konstelacji morskiego potwora (*Cetus*), która wywodzi się z astronomii babilońskiej oraz akwatintę ukazującą wycinek nieba z wielką, pulsującą gwiazdą, którą Heweliusz obserwował w 1662 r. i nazwał Mira – Zdziwiająca, Cudowna (s. 156–157).
6. Beata Konarska stworzyła instalację – kolorową, przestrzenną, ruchomą konstrukcję poruszaną dynamicznie siłą wiatru, statyczną przy pogodzie bezwietrznej (s. 158–159).
7. Wojciech Tylbor-Kubrakiewicz przedstawił fotografie tatuaży wykonanych na podstawie konstelacji z *Firmamentum Sobiescianum* – Andromedy, Perseusza, Psów gończych i Lisicy z Gęsią (s. 196–201).
8. Małgorzata Zaremba wykonała instalację *Transfery*, złożoną z pięciu akwafort ilustrujących fazy Księżyca od pełni do nowiu, w tym Heweliuszowe z *Selenographii* (s. 208–209).
9. Karolina Zimna-Stelmaszewska opracowała w akwafortcie akwatincie różne konstelacje, m. in. Tarczę Sobieskiego (s. 210–219).

Część czwarta publikacji – *Heveliana w Wilanowie* (s. 222–237) – zawiera dokumentację projektów wystawy autorstwa Barbary Kowalewskiej. W Wielkiej Sali Uczeń w nadbudowie drugiego piętra pałacu Jana III eksponowano na stołach heveliana i sobiesciana, a na ścianach Oranżerii i w ogrodzie obiekty sztuki współczesnej.

Wystawa i dokumentująca ją imponująca księga przyczyniły się na pewno znacznie do rozpowszechnienia wiedzy o dokonaniach wielkiego astronoma z Gdańska poprzez zetknięcia z nimi w bezpośrednim kontakcie z dawnymi rycinami i starodrukami oraz dziełami współczesnych plastyków, zaprezentowanymi łącznie w obrębie słynnej rezydencji króla-mecenasu i na kartach pamiątkowej publikacji utrzymanej w szczególnie pięknej i wyszukanej formie.

Karolina Targosz
Kraków